

Vest 72, gemeente Dordrecht

Een archeologisch onderzoek door middel van begeleiding van graafwerkzaamheden en aanvullende boringen.

M.C. Dorst

De sint Joris poort van Brinnen tot Dordrecht

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 126

Vest 72, gemeente Dordrecht

Een archeologisch onderzoek door middel
van begeleiding van graafwerkzaamheden
en aanvullende boringen

M.C. Dorst

2020

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie

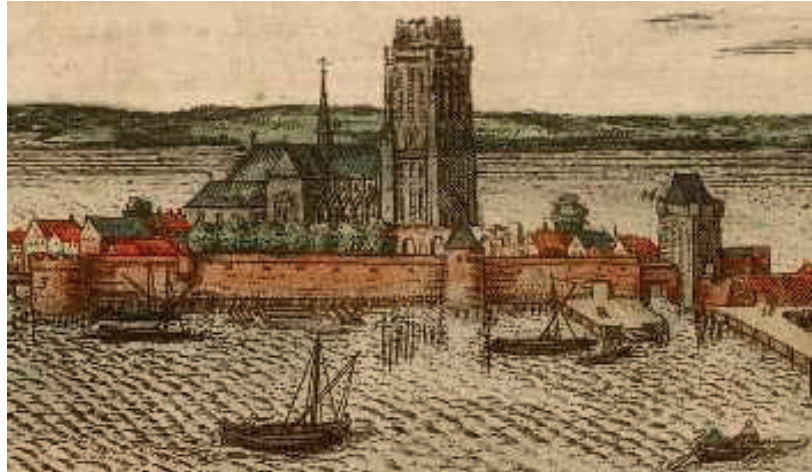
Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie, tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: n.v.t.
Uitgave: Gemeente Dordrecht, december 2020

Gemeente Dordrecht
Cluster Ruimtelijke Kwaliteit / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2020

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Onderzoekskader	5
1.2 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens plan- en onderzoeksgebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	7
2.2 Uitgevoerde werkzaamheden	8
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Geologie en landschappelijke ontwikkeling	9
3.2 Bekende historische en archeologische gegevens	12
3.3 Geo-archeologische verwachting	22
4. Doel en vraagstellingen	23
5. Veldwerk	25
5.1 Methoden	25
5.2 Onderzoekresultaten	25
5.2.1 Bodemopbouw	25
5.2.2 Archeologie	30
6. Samenvatting en Conclusies	31
Bronnen	33
Begrippen en afkortingen	39
Bijlage 1: boorbeschrijving	41

Het pand Vest 72 in de periode 1980-1989, gezien vanaf het Steegoversloot in zuidelijke richting (RAD inventarisnr. 552_312499).

1 Inleiding

1.1 Onderzoekskader

Op 11 november 2020 is in het plangebied Vest 72 in de gemeente Dordrecht een archeologische opgraving, variant archeologische begeleiding uitgevoerd. Dit gebeurde in het kader van ontgrondingswerkzaamheden in het souterrain van het pand. Hier is de bodem tot circa 80-100 cm onder het vloerniveau verdiept om een extra woonlaag te creëren. Het plangebied is gelegen in de historische binnenstad van Dordrecht en aangezien de graafwerkzaamheden dieper reikten dan de vrijstellingsgrens van 0,4 m – mv, was een archeologisch onderzoek verplicht. Op de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht geldt voor het gebied een zeer hoge verwachting op aanwezigheid van archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd.

In opdracht van Meesterwerk Vastgoed BV is door het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht een archeologisch onderzoek uitgevoerd.¹ Dit bestond uit een bureauonderzoek gevolgd door een opgraving in de vorm van een archeologische begeleiding.

Het doel van het veldwerk was het documenteren van de aanwezige archeologische resten die door de graafwerkzaamheden zouden worden verstoord. Dit document betreft de rapportage van de resultaten van het veldwerk. Voorafgaand aan het veldwerk is een bureauonderzoek uitgevoerd op basis waarvan een archeologische verwachting is opgesteld. Deze resultaten van het veldwerk zijn hieraan getoetst en besproken.

1.2 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Bureauonderzoek en opgraving (variant archeologische begeleiding, protocol 4004, BRL 4000, v 4.1)
Projectcode:	DDT 2020-15
ARCHIS:	Meldingsnummer 4893449100
Periode:	Late Middeleeuwen-Nieuwe Tijd (13^e-19^e eeuw)
Datum onderzoek:	11-11-2020
Gemeente/wijk:	Dordrecht/historische binnenstad
Straat:	Vest 72
Provincie:	Zuid-Holland
Kaartblad:	44A
RD coördinaten:	centrum 105.790 / 425.390
Opdrachtgever:	Meesterwerk Vastgoed BV
Contactpersoon:	dhr. T. Lommers
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst (senior archeoloog)
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. J. Booij (clustermanager)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Status rapport:	door bevoegd gezag goedgekeurde definitieve versie, d.d. 10 december 2020
Archivering:	Digitaal: Archief Vakteam Erfgoed/archeologie E-depot Nederlandse Archeologie http://www.dans.knaw.nl) Analoog: Archief Dordrechts Museum/Stadsdepot gemeente Dordrecht

1 Het onderzoek vindt plaats conform de eisen in het bestemmingsplan Historische Binnenstad; dubbelbestemming Waarde Archeologie.

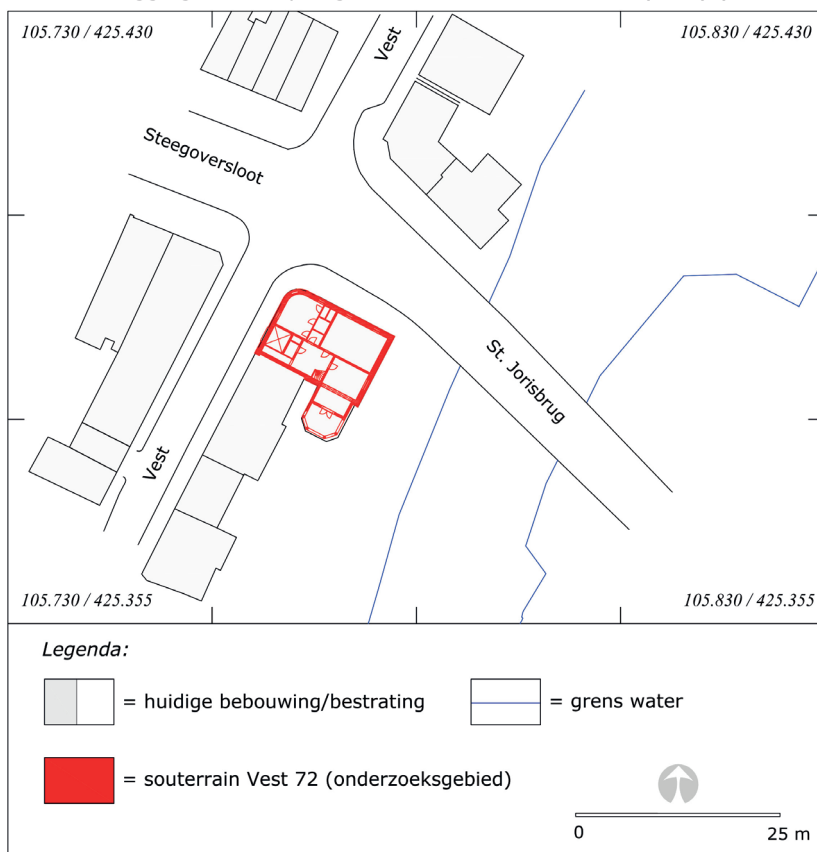
2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plan- en onderzoeksgebied betreft het huis en rijksmonument Vest 72 te Dordrecht. Het is gelegen in de historische binnenstad, aan de waterzijde van de Vest en wordt aan de oostzijde begrenst door de stadsgracht Vest. Direct ten noorden ligt de uitvalsweg Steegoversloot (afb. 1 en afb. 2).

Afb. 1. De ligging van het plangebied Vest 72 in Dordrecht (rood) (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 2. De ligging van het plangebied Vest 72 in detail met in rood de indeling van het onderzoeksgebied; het verdiepte souterrain (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

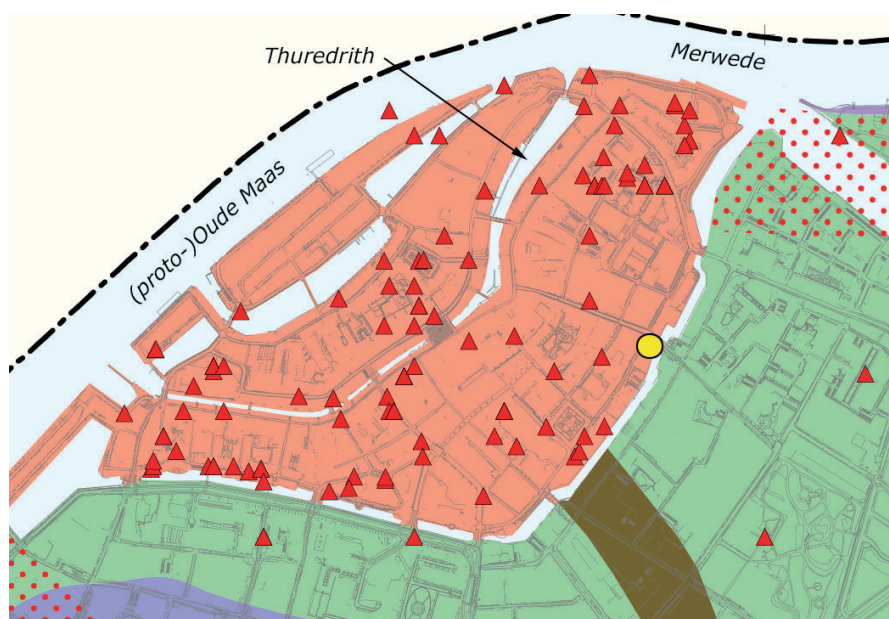
2.2 Uitgevoerde werkzaamheden

Dit pand wordt verbouwd en gerenoveerd en zal worden heringericht en onderverdeeld in een aantal appartementen. Hiervoor zal binnen het gehele pand het bestaande souterrain (vloerniveau op + 0,6 m NAP / 1,3 m – straatniveau Vestzijde) worden verlaagd zodat een extra woonniveau wordt verkregen. Inpandig is een oppervlak van circa 131 m² tot 80 - 100 cm onder het huidige vloerniveau verdiept tot een niveau van circa 0,6 m NAP.

3. Bureauonderzoek

3.1. Geologie en landschappelijke ontwikkeling

Zoals op de archeologische verwachtingskaart van de gemeente (2009) is aangegeven, zijn er in het plangebied geen rivierduinen en oudere stroomgordels te verwachten (afb. 3). Vanaf het begin van het Holoceen, ca. 9800 voor Chr. was door de stijgende grondwaterspiegel sprake van intensieve veengroei. Er was hier sprake van een uitgestrekt veenmoeras. Vanaf het Neolithicum-Bronstijd sneden zich enkele grote rivieren hierin die vanuit het oosten in westelijke richting stroomden. Het gaat om de Uitwijkse Stroomgordel (4650-4200 voor Chr.) en de Zwijndrechtse Stroomgordel (2550-500 voor Chr.).

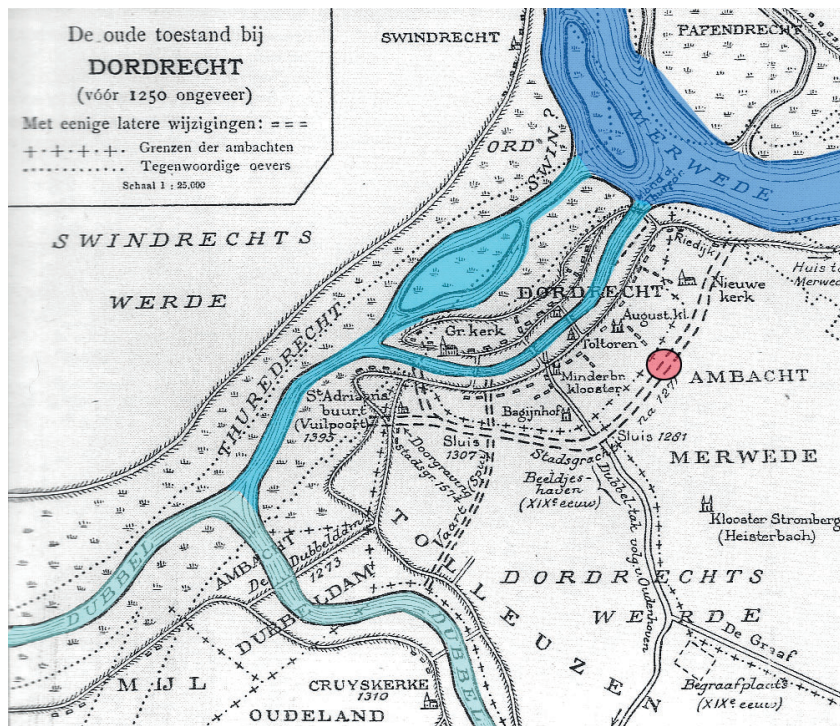

Afb. 3. De locatie van het plangebied (geel) weergegeven op een uitsnede van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (De Boer, Rietkerk, Schenk & Jansen, 2009, kaartbijlage 3). De locatie is gelegen ten zuiden van de Merwede stroomgordel (paars, geheel noordoost) en de Dubbel stroomgordel (paars, geheel zuidwest). Hiertussen waren verschillende doorbraakgeulen aanwezig; de (proto-) Oude Maas en Thuredrith stroomgordel.

Gedurende (vermoedelijk) het begin van de IJzertijd (800-500 voor Chr.) veranderde het landschap. Vanuit het oosten snijdt zich ten noorden van het onderzoeksgebied een nieuwe rivier in het veenmoeras; de Waal/Merwede. Evenals de twee andere rivieren, de Romeins-Middeleeuwse Maas² en de Dubbel, is de stroomgordel vermoedelijk ontstaan rond het begin van de IJzertijd. Aangezien ze waarschijnlijk zijn ontstaan vanuit de (bovengenoemde) oudere stroomgordels zal het ontstaan van deze drie jongere stroomgordels een geleidelijk proces van geulverleggingen zijn geweest.

Het onderzoeksgebied lag in eerste instantie in het laaggelegen komklei-op-veenlandschap, ongeveer tussen de stroomgordels van de Waal/Merwede (afb. 4, noord) en de Dubbel (afb 4, zuid, afb. 4).

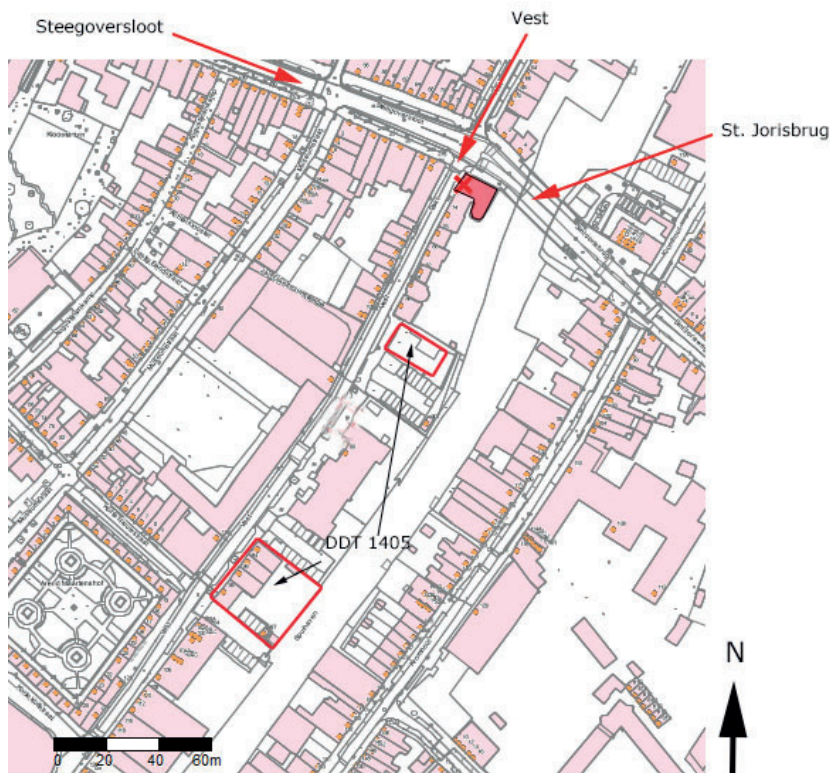
2 De later nog watervoerende restanten van deze rivier is in recente tijden en tot op heden aangeduid als "het Oude Maasje". In de rapporten van het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht van vóór 2020 is deze rivier altijd onder deze naam vermeld. Vanaf 2020 zal deze als "Romeins-Middeleeuwse Maas" worden aangegeven. Deze benaming is beter en voorkomt verwarring ten aanzien van de, nu nog aanwezige doorbraak tussen de Waal/Merwede en de Dubbel die nu bekend staat als de Oude Maas.

Afb. 4. De waterkundige situatie volgens Easton (1917). Hij stelde dat deze situatie ergens vóór circa 1250 is ontstaan. Echter, het is aannemelijk dat deze situatie van verschillende doorbraken tussen de Waal/Merwede en de Dubbel al in de periode IJzertijd-Romeinse Tijd is ontstaan. In donkerblauw is de Waal/Merwede aangegeven. In middelblauw zijn de nieuwe zijgeulen proto-Oude Maas (noordelijke) en de Thuredrith (zuidelijke) aangegeven. In lichtblauw is de Dubbel te zien. In rood is, bij benadering de locatie van het plangebied weergegeven (bewerking van kaart van Easton (1917) door M.C. Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Al eerder onderzochte locaties met een, naar verwachting gelijksoortige bodemopbouw zijn Vest 86 en Vest 94-96 op respectievelijk 70 en 170 m ten zuidwesten van het onderzoeksgebied (afb. 5).³

³ Dordrecht projectcode DDT 1405, Archis zaakidentificatienummer 2466883100). Dorst 2015. Hier is een opgraving uitgevoerd aan de Vest 94-96 en zijn, ter referentie aanvullend boringen gezet aan de Vest 86.

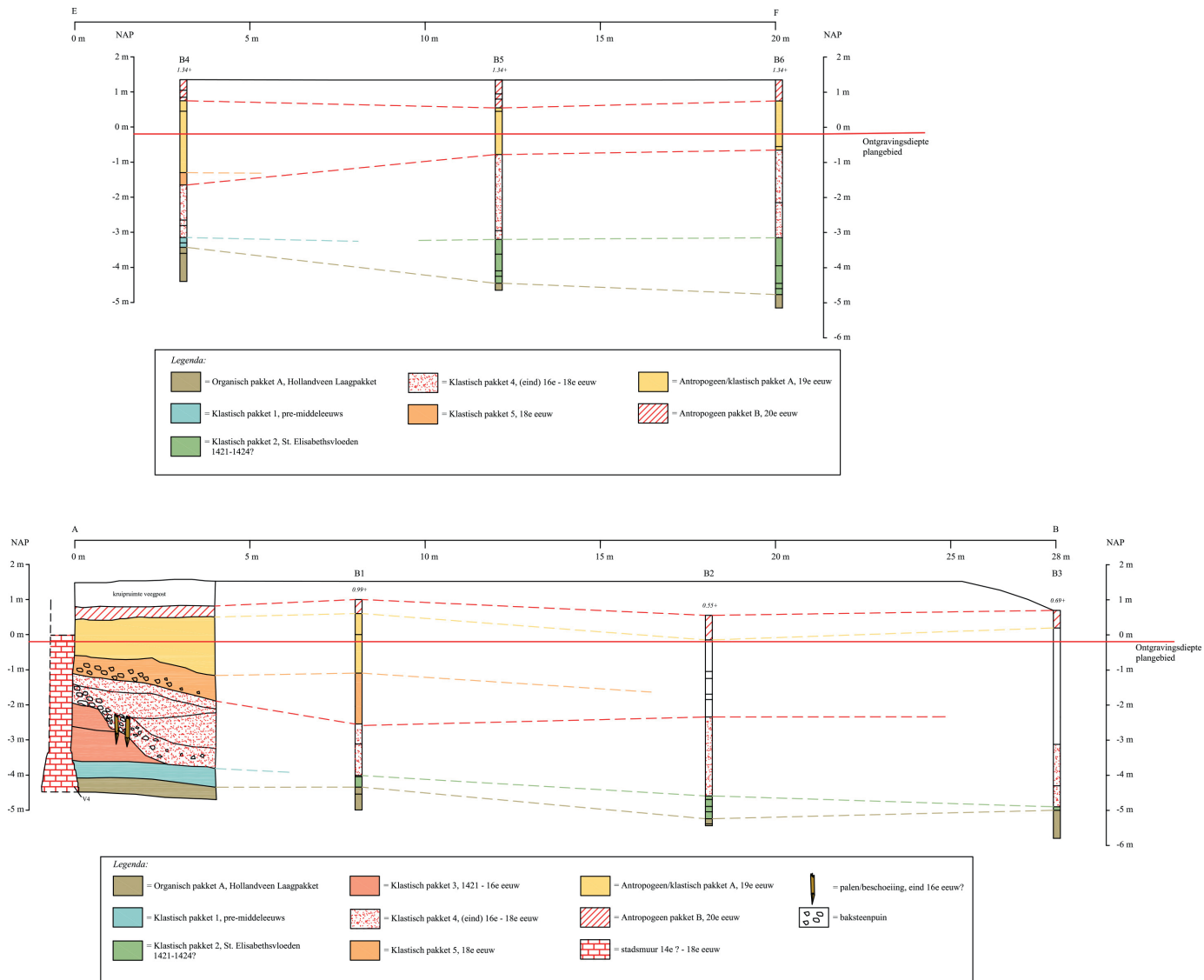

Afb. 5. Een overzicht van de directe omgeving van het plangebied (rood) met de dichtstbij gelegen archeologische vindplaats waarvan de geologische ondergrond goed bekend is (rood omlijnd). (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Op de vindplaats aan de Vest 94-96 is sprake van een komklei-op-veenlandschap waarvan de (mogelijk licht geërodeerde) top ligt tussen 3,15 m en 3,82 m – NAP ligt. Een vergelijkbare afzetting van komklei-op-veen is ook aangetroffen op het grasveld ten zuiden van de Vest 86. De komklei heeft een dikte tussen 28 en 50 cm. Deze komklei op het veen is voornamelijk aanwezig direct ter hoogte van de Vest; verder oostwaarts het komgebied in gaat deze over in een rommelig, heteroog pakket dat bestaat uit verslagen veen, donkerbruine, zandige klei met veenbrokjes en donkergrijs-zwarte, siltige klei met zoetwaterschelp, een fragmentje keramiek/baksteen en een verweerd (gerold) fragmentje keramiek/baksteen. Mogelijk is hier de komklei op het veen geheel geërodeerd door het water van het Bergsche Veld. De afzetting op het veen is hier vermoedelijk te relateren aan de St. Elisabethsvloed-afzettingen (1421-1424) en dat van het zoetwatergetijdengebied het Bergsche Veld (1424-circa midden 16^e eeuw).

Het is opmerkelijk dat hier in de zone buiten de stadsmuur geen aanwijzingen zijn voor een diepe ingraving in het komklei-op-veengebied dat zou kunnen wijzen op de aanwezigheid van een middeleeuwse (14^e-15^e -eeuwse) verdedigingsgracht. Op de komklei- en Bergsche Veldafzettingen op het Hollandveenpakket is een afzettingpakket aanwezig dat dieper gelegen bestaat uit zwarte, zeer humeuze, siltige klei met zoetwaterschelpen en veel baksteenpuin en jongere lagen lichtgrijze, siltige klei met zoetwaterschelpen, rietresten, fragmenten bouwpuin, dierlijk botmateriaal, mest, mosselschelp, keramiek, metaal, glas en pijpen fragmenten. Dit pakket vertegenwoordigt de stadsgracht gedurende de periode midden/eind 16^e - begin 17^e eeuw tot eind 18^e eeuw. Het betreft een stadsgracht die is ontstaan uit het zoetwatergetijdengebied het Bergsche Veld dat tot circa het midden van de 16^e eeuw tot aan de stadsmuur lag. De top van de afzetting van deze actieve, watervoerende fase van de stadsgracht ligt tussen circa 1 en 2 m – NAP. Hierop is een laag grijze, zandige klei aanwezig met direct langs de stadsmuur veel fragmenten baksteenpuin, dierlijk bot, keramiek en pijpen fragmenten. De top van het pakket ligt tussen 0,6 m – NAP tegen de stadsmuur tot 1,16 m – NAP verder daar vandaan. De laag is ca. 50 cm dik en het vondstmateriaal is te dateren in de periode late 17^e en de 18^e eeuw. Het betreft de laatste watervoerende fase – voorafgaand aan de gedeeltelijke demping - van de stadsgracht waarin veel afval is gedeponeerd.

Hierop is een dik pakket antropogene ophogingen aanwezig. Deze heeft een dikte tussen circa 130-200 cm en bestaat uit donkerbruin-grijze, zeer zandige klei met baksteenpuin, bitumen, kasseien, houtskool, keramiek en een pijpaaarde pijpfragment. Dit pakket vertegenwoordigt het geleidelijk dichtgooien van de stadsgracht direct achter de stadsmuur en dateert uit de 19^e eeuw. Naar alle waarschijnlijkheid zullen alleen deze laatste, antropogene ophogingen bij de graafwerkzaamheden worden verstoord; de onderzijde van dit pakket ligt aan de Vest 94-96 tussen 0,6 en 1,17 m – NAP en aan de Vest 86 tussen 0,8 en 1,3 m – NAP (afb. 6).

Afb. 6. De haaks op de Vest staande bodemprofielen van de locaties Vest 86 (boven, DDT 1405) en de locatie Vest 94-96 (onder, DDT 1405). De ononderbroken rode lijn markeert de diepte waarop in het plangebied gegraven zal worden. De verstoringsdiepte reikt tot in het aanplemping/dempingspakket van de stadsgracht welke is te dateren in de 18^e en 19^e eeuw. In het onderste profiel (Vest 94-96) is te zien dat hierin mogelijk ook de fundering van de middeleeuwse stadsmuur geraakt kan worden (uit: Dorst 2015, 18, afb. 12., bewerkt door: Dorst, 2020, vakteam erfgoed).

3.2 Bekende historische en archeologische gegevens

Gedurende de periode late 10^e – begin 11^e eeuw starten in het Dordtse grondgebied de eerste, grootschalige ontginningswerkzaamheden. De ze periode is in de binnenstad archeologisch alleen bekend van enkele ¹⁴C-dateringen van de oudste, diepst gelegen kunstmatige ophogingen. Voor de zuidoever van de Thuredrith, de zogenoemde landzijde

oftewel de Voorstraat, gaat het om de locatie Van der Kooghplaats 1.⁴ De dateringen liggen hier tussen 1045-1190. Voor de noordoever, de zogenoemde poortzijde oftewel de Wijnstraat/Groenmarkt/Grotekerksbuurt gaat het om de locatie Grote Kerk.⁵ De oudste dateringen liggen hier tussen 985-1020 en 1060-1075. Deze dateringsperiode voor de start van de grootschalige ontginningen, en daarmee de start van een intensievere bewoning van het gebied, komt overeen met de bewoning op (in ieder geval) de zuidoever van de rivier de Dubbel. Hier zijn onder andere de resten van een houten kerk (uit ca. 1018-1028), het bijbehorende kerkhof met begravingen en andere bewoningssporen uit deze periode bekend.⁶

Over de aard en intensiteit van de bewoning uit deze oudste, middeleeuwse bewoningsperiode is in Dordrecht zeer weinig bekend. En dat wat erover bekend is, is vrijwel geheel gebaseerd op archeologische data van buiten de middeleeuwse stad Dordrecht en dan met name van onderzoeken op de oevers van de Dubbel. Het beeld van de oudste fase van de nederzettingen in dit gebied is als volgt. Op het hoogste deel van de oeverwallen is een smalle en lage dijk/kade aanwezig.⁷ De dijk/kades hebben een breedte van maximaal circa 20 m en een (vermoedelijke) maximale hoogte van circa 1,5 tot 2 m. Aan de binnen- en buitendijkse zijden zijn smalle dijksloten aanwezig. Het binnen- en buitenwater is (onder de dijk/kade door) verbonden door klepduikers. Aan de buitendijkse zijde is, richting de geul sprake van een aflopende uiterwaardzone. Aan de binnendijkse zijde zijn langgerekte ontginnings- / perceleringssloten aanwezig die de breedte aangeven van de ontgonnen percelen. De bijbehorende huizen/boerderijen zullen vermoedelijk direct achter de dijk op opgeworpen woonheuvels (hillen) hebben gestaan. Dit is echter niet zeker; nog nergens zijn binnen de gemeente Dordrecht resten van huizen met eventueel bijbehorende woonheuvels uit deze ontginningsperiode aangetroffen. Alleen van een houten kerk uit deze periode kan gesteld worden dat het op een lage heuvel direct achter (de veronderstelde) dijk/kade lag.

In de stad zal zich in de oudste, middeleeuwse periode een vergelijkbare situatie hebben voorgedaan. De Voorstraat zal zijn oorsprong vinden in de dijk/kade die vermoedelijk op de zuidelijke oeverwal van de Thuredrith lag. Het is zeker dat er in deze oudste fase van middeleeuwse bewoning nog geen sprake was van het laaggelegen gebied waarin het plangebied gelegen was. Het is wel mogelijk dat de straat Steegoversloot al in deze oudste fase een uitvalsweg naar het agrarische buitengebied was.

De oudste, betrouwbare bronnen over Dordrecht dateren uit het begin van de 12^e eeuw, tussen 1120 en 1122. Dordrecht was officieel nog geen stad, maar aangenomen wordt dat er gedurende de tweede helft van de 12^e eeuw wel een stadswordingsproces heeft plaatsgevonden. Het oudste, overgeleverde document waaruit blijkt dat Dordrecht stadsrechten heeft, dateert uit 1220. Echter, in een oorkonde uit 3 november 1200 wordt Dordrecht al vermeld als '*opidum Durtreth, die stede van Dorderecht*'.⁸ Met de later ook genoemde '*oppidani*' worden de stedelijke inwoners binnen de poorten bedoeld. Daarnaast is er sprake van '*scabini*' (schepenen) en de aanwezigheid van gespecialiseerde ambachten en het bestaan van ambachtsbroedersschappen of gilden.⁹ In een ander document uit 1200 wordt de nederzetting aangeduid als: "...*Durtreth ex utraque parte aque*.." (Dordrecht aan beide zijden van het water) en is er ook sprake van een Dordtse Waard (*Durtret[s]werde*) die in

4 Het huidige adres is Heer Heymansuysstraat 30-40. Dorst 2014. Dordrecht projectcode DDT 1312, Archis zaaknr. 2440013100.

5 Dorst & De Boer 2017. Dordrecht projectcode DDT 1509, Archis zaaknr. 4042915100.

6 Dorst & Bosman, 2013, Dordrecht projectcodes DDT 1008, Archis zaaknr. 2308049100.

7 Een dergelijk dijk/kade is met (enige) zekerheid vastgesteld op de noordoever van de Dubbel (Burgermeester Beelaertspark, waarneming ROB, zie verslag in Van der Esch & Koorevaar, 1995). En de zuidoever van de Dubbel: Hos & Dorst 2010, Dorst, & Bosman, 2013 (dijk/kade niet helemaal zeker, maar zeer aannemelijk door aanwezigheid van verschillende duikers haaks op de Dubbelgeul), Dorst 2017, De Boer & De Kort, 2007. Een dijk/kade is het best bekend van de locatie Stevensweg, zie laatste twee bronverwijzingen. Dit bedrijfsdeel binnen de Grote Waard betreft het ambacht Nesse en dateert van wat later, namelijk van 1260-1285, ¹⁴C-datering). Dorst, in prep., dit betreft de waarneming van een dijk/kade op de zuidoever van de Dubbel en mogelijk ook op de noordoever. Locatie Zuidhoven, Dordrecht projectcode 1812, uitvoer 2019-2020.

8 Koch, OHZ I, 407-412, nr. 244, 409. 35-42.

9 Van Herwaarden, 1996, 21-32. Blockmans 2010, 76, 77.

leen moest worden opgedragen aan de hertog van Brabant. De aanwezigheid van een Dordtse waard zou ook aangeven dat er in 1200 al sprake was van een handelsplaats met eigen bestuurders die het centrum vormde van een groter (agrarisch) gebied.¹⁰

Eén van de kenmerken van een middeleeuwse stad was het recht om een verdedigingswerk rond de stad aan te leggen. Uit archiefbronnen is bekend dat graaf Floris V op 6 juli 1271 de stad het privilege gaf om deze te versterken door middel van een gracht; *"...et defensionem ipsorum fossatum circa villam suam predictam..."*.¹¹

Het is echter onduidelijk of deze gracht toen ook daadwerkelijk gegraven is en waar deze gracht toen lag. Dat er met zekerheid een gracht aanwezig was in 1285 weten we uit een brief van 1 november uit dat jaar, waarin Henric, heer van de Lek zijn land verkoopt aan graaf Floris V: *"Ic Henric Heere van der Lecke make cond alllen den ghenen die dese lettere sullen sien of horen lesen je doe u te wetene dat ik vercoft hebbe alle dat erve dat leghet binen der graft van Dordrecht ende buten derselver graft dat daer toe behore..."*.¹²

Van deze in historische bronnen genoemde gracht wordt aangenomen dat deze geheel volgens het traject van de huidige Vest/Spuihaven heeft gelopen. Echter, hierover bestaat (nog)geen zekerheid en/of archeologisch bewijs; er zijn, in ieder geval aan de oostzijde van de stad nooit aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een gracht aan de buitenzijde van de bakstenen stadsmuur.

Een andere mogelijkheid is dat de in 1285 genoemde gracht een andere, oudere fase was. Een mogelijk traject hiervoor is de watergang die later bekend zal staan als de binnengracht. Het westelijke deel hiervan was mogelijk in eerste instantie een dijsloot die ten zuiden van de hogere, zuidelijke oeverwal op de overgang naar het lagere komgebied lag (afb. 7). Deze liep via de Dolhuisstraat, Ruitenstraat, Botgensstraat, Belsteeg, Lange Breestraat en de Korte Breestraat (afb. 7, oranje traject). In theorie kan deze dijsloot een, later gedempte, voortzetting hebben gehad via de Statenplaats, Statenplein, Hofstraat, Doelstraat en Wijngaardstraat (afb. 7, geel traject).

In de periode waarin het recht verleend is om een gracht te graven, vindt er ook een grote stadsuitbreiding plaats. Deze is archeologisch vooral bekend van het onderzoek op het Statenplein.¹³ In de periode tussen ca. 1250-1300/1325 wordt een groot deel van het gebied ten zuidoosten van de zuidelijke oeverwal bij de stad betrokken. De uitvalswegen, waaronder mogelijk ook het Steegoversloot, die oorspronkelijk tot aan de dijsloot liepen werden opgehoogd en doorgetrokken. Het gebied daartussen werd opgehoogd en ingericht als ambachtswijk. In deze periode is ook het oostelijk deel van de binnengracht gegraven. Deze liep vanaf de kruising Lange Breestraat-Bagijnhof in zuidoostelijke richting en volgde vervolgens via de Lenghenstraat, Lindenstraat, Museumstraat, Schoolstraat, Verlengde Schoolstraat, Meivogelhof zijn weg in noordoostelijke richting. Haaks hierop liepen verschillende doodlopende grachten (spranten) die als grenzen tussen de achtererven lagen van de huizen aan de doorgetrokken uitvalswegen (afb. 7, rode traject). Het gebied ten oosten van deze, mogelijk oudste stads-/verdedigingsgracht lag dus rond 1285 nog buiten de stad. Enkele ¹⁴C-dateringen van het oudste ophogingspakket in de Korte-Nieuwstraat zouden dit mogelijk bevestigen (afb. 8, nr. 2). Deze straat zou in theorie in deze periode buiten de oudste stadsgracht hebben gelegen. De oudste ophogingen hier zijn te dateren in de periode ná 1265-1290 (vnr.3) en 1320-1350 of 1390-1415 (vnr.2).¹⁴

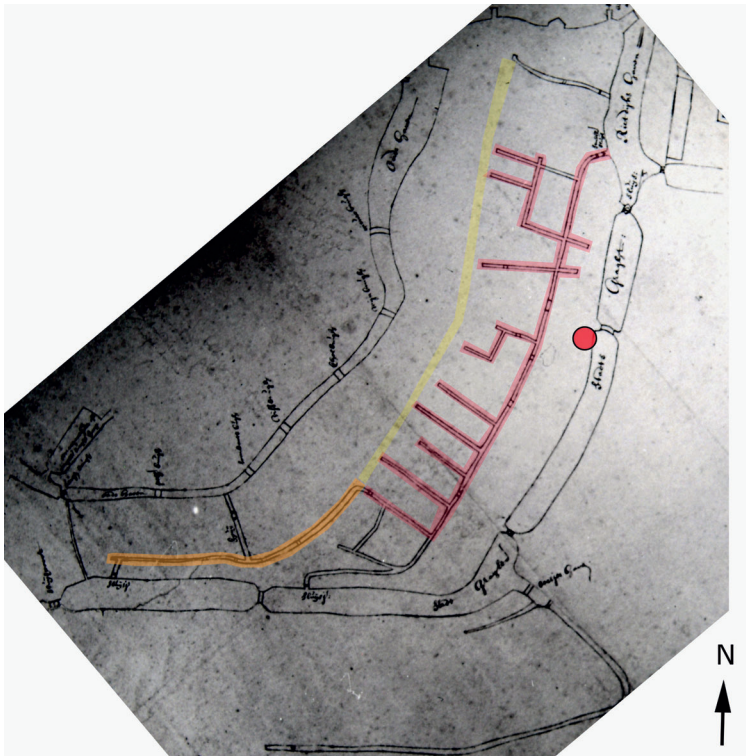
10 Hendriks & Konings 2000, 7.

11 Van de Wall (1790) in Handvesten en privilegiën der stad Dordrecht, deel 1, 43.

12 Van de Wall (1790) in Handvesten en privilegiën der stad Dordrecht, deel 1, 75.

13 Dorst, M.C. e.a. 2014.

14 Dorst 2016, 16-17, tabel 2. Vnr. 2, bot uit boring 2 op een diepte van 6,5 m – mv (Groningen analysenr. GrA 65153). Vnr. 3, bot uit boring 3 op een diepte van 4,8 m – mv (Groningen analysenr. GrA 65154).

Afb. 7. Een grondtekening uit 1649-1699 van de wateren (grachten/havens) die in deze periode in gebruik/watervoerend waren. Veel van deze watergangen hebben echter een middeleeuwse oorsprong en de (mogelijke) fasering hiervan is aangegeven (RAD inventarisnr. 555_14940). In oranje en geel is de (vermoedelijke) oudste watergang te zien; deze kan in de periode 11^e – midden 13^e eeuw gediend hebben als dijkslot (van de dijk op de oever van de Voorstraatshaven). Bij de aanleg van de stadsuitbreiding vanaf 1250 zou het oostelijke (gele traject) zijn gedempt en werd zuidelijker een nieuwe gracht gegraven (rode traject) dat aansloot op het westelijke, oudere deel (oranje traject). Gezamenlijk kan deze gracht in eerste instantie de in 1285 genoemde stadsgracht zijn geweest. Later is deze als binnengracht gaan functioneren. Het plangebied (rode stip) zou toen mogelijk nog buiten de stad hebben gelegen (Dorst, 2020, vakteam erfgoed).

Het traject van deze (mogelijke), oudste stadsgracht markeerde in de periode eind 13^e-begin 14^e eeuw de bebouwingsgrens van de stad. De mogelijkheid dat deze latere binnengracht, die tot in de 19^e eeuw aanwezig was, in eerste instantie de stads-/verdedigingsgracht was, is tot op heden echter een hypothese. Dit is nog nergens door archeologisch onderzoek getoetst; de breedte, diepte, ouderdom en mogelijke fasering van deze gracht zijn niet onderzocht.

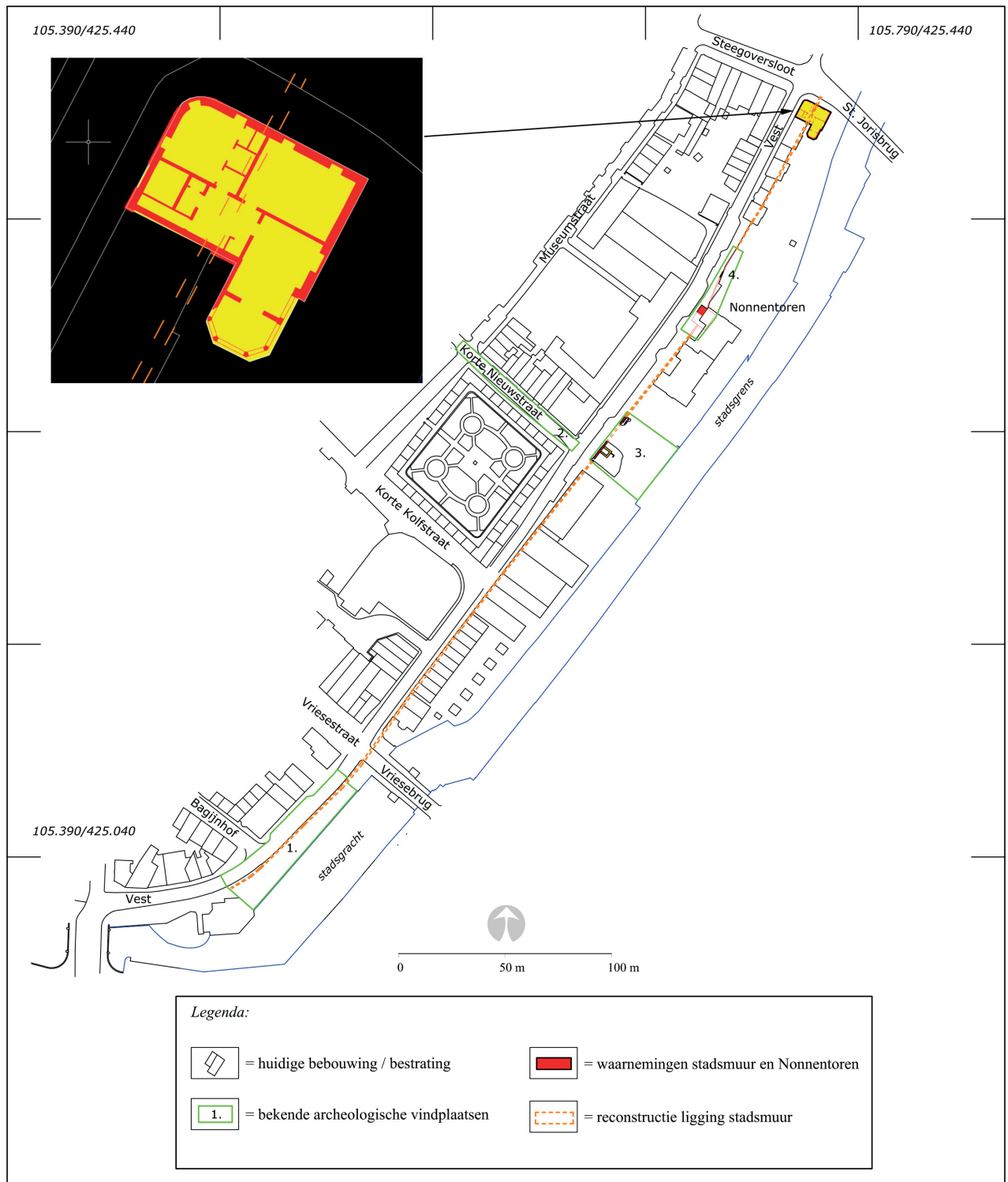
In Hendriks & Kooning (2001) wordt de bakstenen stadsmuur die hierna werd gebouwd, gedateerd tussen 1350-1400 of eerder (?). De mogelijk nog oudere datering zal, op basis van vermelding in geschreven bronnen, zijn gebaseerd op de datering van de Spuiport. De oudste versie van deze poort zou kunnen dateren vóór 1312 en mogelijk zelfs al aanwezig zijn in 1282.¹⁵

In relatie tot de spui is er ook een vermelding uit 14 april 1307 waarin vermeld staat: "...die spoeye die wij nu ter tijt wille hebben te leggen doir onse mueren gaende al in die havene."¹⁶ In deze schepenbrief wordt gesproken over het nieuwe Spui waardoor kooplieden uit Geertruidenberg vrij van tol mogen varen. Het is van dit spui echter niet duidelijk of het zich bevond op de huidige locatie van de Spuibrug of dat het mogelijk elders aanwezig was. Het deel van de stadsmuur ter hoogte van de oostzijde van de stad zou volgens Hendriks & Kooning (2001) zijn gebouwd vóór 1375.

¹⁵ Hendriks & Kooning 2001, 28-41.

¹⁶ In: Hendriks & Kooning 2001, 39, oorspronkelijke bron: schepenbrief voor Geertruidenberg genoemd door Van de Wall (1790) in Handvesten en privilegiën der stad Dordrecht, deel 1, 129. Met dank aan dhr. H. 't Jong.

Dit is gebaseerd op een historische vermelding uit dat jaar waarin sprake is van erven die gelegen waren *"..aen der stede muere van dordrecht...westwaert aen die mennebrug* (vermoedelijk de huidige Vriesebrug).¹⁷
De restanten van de stadsmuur zijn in dit deel van de stad op verschillende locaties aangetroffen (afb. 8).

Afb. 8. Een weergave van de verschillende vindplaatsen in de directe omgeving van het plangebied waar de stadsmuur is aangetroffen. In geel/rood is het plangebied te zien. In oranje is de gereconstrueerde ligging van de stadsmuur weergegeven, gebaseerd op de waarnemingen op de verschillende vindplaatsen. In de inzet is te zien dat de stadsmuur naar verwachting midden door het pand Vest 72 zal lopen, vermoedelijk deels onder de aanwezige binnenscheidingsmuur (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

¹⁷ Hendriks & Kooning 2001, 51. Ze geven echter geen verwijzing naar de originele bron.

In het zuiden is dit bij Vest 180-Vriesebrug waar deze ter hoogte van zuidelijke stoeprand aanwezig is. Het muurwerk bestaat uit roze-oranje bakstenen met een formaat van 23 x 11 x 4,5 cm (afb. 8, nr. 1).¹⁸ De volgende locatie is Vest 94-96, waar de stadsmuur ook in een opgravingsvlak is waargenomen (afb. 8, nr. 3).¹⁹ De stadsmuur ligt hier vrijwel direct onder de huidige gevellijn aan de Vest. De resten zijn aanwezig tussen circa 88 en 145 cm – mv en de muur heeft hier een dikte tussen 0,7 en 1 meter. De muur is in kruisverband gemetseld en bestaat uit rode bakstenen met de formaten 27x13x6 cm (voet muur) en 24 x 11,5 x 6 cm (bovenzijde restant). Vanaf 3,37 m – NAP gaat de muur over in een licht verbredende voet waarvan de onderkant ligt op een diepte van 4,5 m – NAP (ca. 6 m – mv). De voet van de muur is ingegraven in het komklei-op-veenlandschap en de onderkant lijkt koud in het Hollandveen Laagpakket te staan. De top van het muurrestant heeft een breedte van ca. 0,7 m. In de muur is één oorspronkelijke doorgang (70 cm) en een jongere doorbraak aanwezig. Waarschijnlijk gaat het in beide gevallen om stortpijpen voorstadsafval en waterafvoer. In de stadsmuur zijn aan de buitenzijde reparaties aanwezig. Het gaat om een klamplaag (in kruisverband) van gele bakstenen met een formaat van 19,5x9,5x4,5 cm. Deze reparatie zal dateren uit de 16^e-begin 17^e eeuw. De reparaties bevinden zich boven de grens van 1,71 m – NAP. Aan de buitenzijde van de stadsmuur is de fundering gevonden van een rechthoekig gebouw met een buitenomvang van 4,2x3,6 m. De gebruikte bakstenen zijn geel en van het formaat 16,5x7,5x4 cm. Het bouwwerk is koud tegen de buitenzijde van de stadsmuur geplaatst. De onderlinge muurdelen zijn in warm verband gemetseld en de breedte van de muur is 70 cm. Het muurwerk is gefundeerd op houtwerk. De fundering van het gebouw staat mogelijk in een aangeplempt grondpakket dat op basis van het vondstmateriaal dateert uit het eind van de 16e eeuw en de 17e eeuw. Het gebouw heeft waarschijnlijk deze gehele periode bestaan. Vermoedelijk is het een klein bastion dat strategisch tussen de middeleeuwse Nonnentoren en toren Lugtenburg is gebouwd.

De volgende locatie is gelegen aan de Vest 90-92 (afb. 8, nr. 4).²⁰ Hier is door middel van een grondradar de ligging van de stadsmuur vastgesteld en de op deze locatie aanwezige Nonnentoren. Vanaf deze locatie in noordelijke richting is de stadsmuur niet meer aanwezig onder de gevelraai van de Vest, maar loopt iets zuidelijker. De nu aanwezige bebouwing hier bestaat (deels) uit zogenoemde muurhuisjes. Het gaat om huisjes die kunnen dateren vanaf de 17^e eeuw en die met de achterzijde tegen de stadsmuur zijn gebouwd. Dit wordt onder andere aangenomen voor het pand Vest 86, al is dit (nog) niet door onderzoek bevestigd.²¹

Dit is vermoedelijk ook gebeurd binnen het plangebied. De stadsmuur liep waarschijnlijk ter hoogte van het midden van het huidige pand Vest 72 en sloot hier aan de op de St. Jorisbrug. Deze situatie is goed herkenbaar op de vroegst, bekende historische kaarten uit het midden van de 16^e eeuw. Op een kaart van Van Deventer uit 1545 is direct ten noorden aangrenzend het plangebied een gebouw aanwezig op de kop van het Steegoversloot (afb. 9). Het gaat om een poort in de stadsmuur, welke al in het midden van de 15e eeuw wordt vermeld.²² Er is sprake van: “..poirt affter in stege over sloet”. Het Steegoversloot was dus vermoedelijk al vóór de St. Elisabethsvloeden één van de uitvalswegen van de stad en hier was blijkbaar een grote stadspoort aanwezig.

18 Dorst 2020, 28 en afb. 14. Dordrecht projectcode DDT 2020-3, Archis zaakidentificatienr. 4767834100.

19 Dorst 2015. Dordrecht projectcode DDT 1405, Archis zaakidentificatienr. 2466883100.

20 Dorst 2012. Dordrecht projectcode DDT 1209.

21 Dordrecht projectcode DDT 2005.

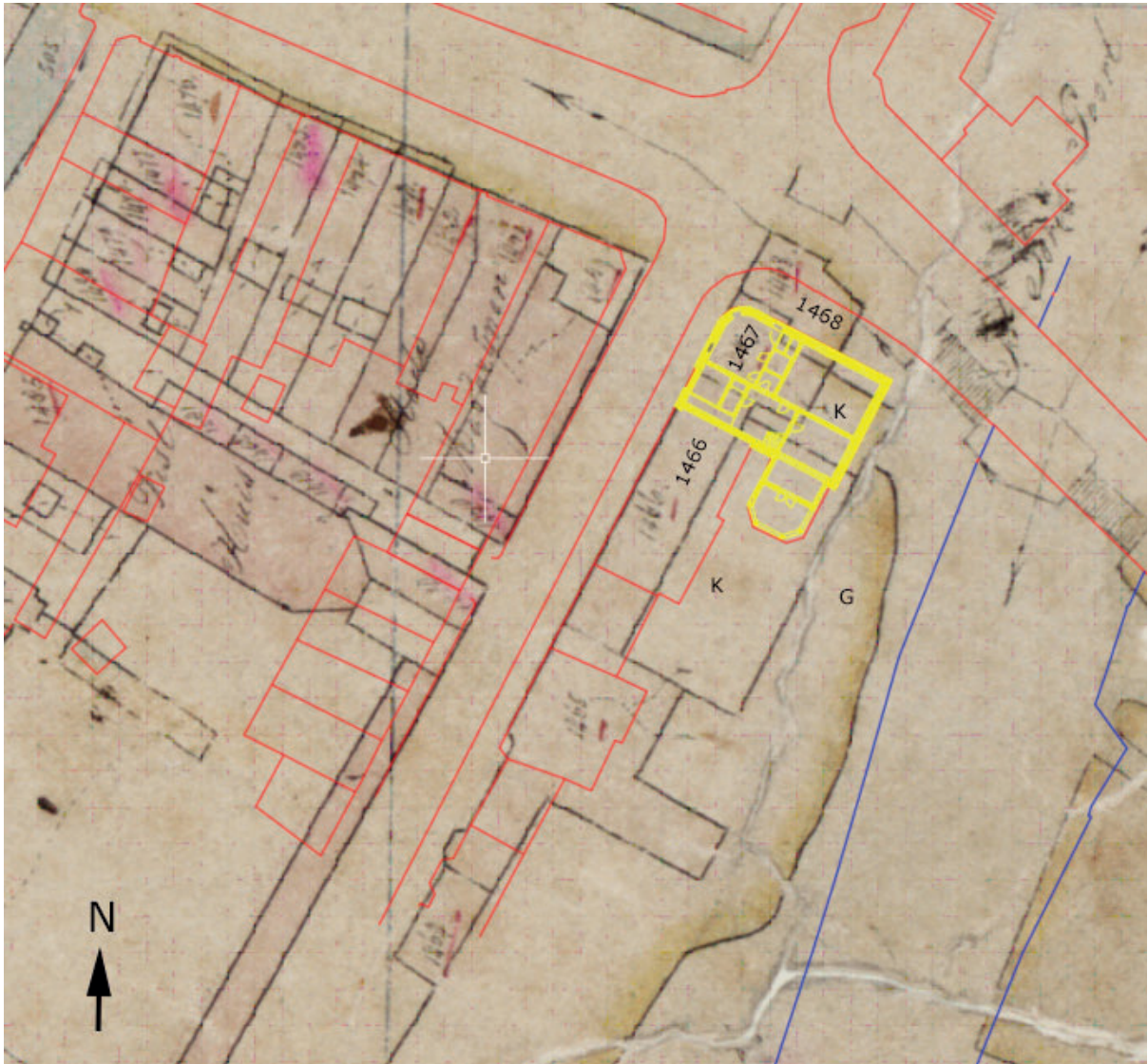
22 Hendriks & Koonings 2001, 60. Helaas geven ze hierin geen originele bronvermelding voor deze melding.

Vermoedelijk is er ten zuiden naast de poort, dus in het plangebied, al bebouwing in de periode 1650-1730 (afb. 11). Het gaat om een groot huis dat aan de Vest(straat)zijde met de achterzijde tegen de middeleeuwse stadsmuur staat. Aan de buitenzijde is een achterhuis aanwezig dat met de muren in het water van de -Spuihaven staat.

Afb. 11. Boven: een aanzicht van de St. Jorispoort vanuit het Steegoversloot naar buiten de stad. Dit is vermoedelijk in de periode 1650-1730. In het plangebied is een groot huis aanwezig dat de stadsmuur als achtergevel heeft (rood) (RAD inventarisnr. 551_35382, tekening uit 1897 van A. Schoenmaker naar oudere tekening uit ca. 1730). Onder: Het plangebied op een aanzicht uit de periode 1650-1730 (rood). Hierop is te zien dat er aan beide zijden van de stadsmuur bebouwing in het plangebied aanwezig is (RAD inventarisnr. 551_35381, tekening uit 1897 van A. Schoenmaker naar oudere tekening uit ca. 1650).

Deze bebouwingssituatie is ook nog herkenbaar op de kadastrale minuut van 1811-1832 (afb. 12).

Afb. 12. Het onderzoeksgebied (geel) weergegeven op de kadastrale minuut van 1811-1832 (Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Dordrecht, Zuid-Holland, sectie H, blad 01 (MIN08037H01)).²⁵

Het huidige pand Vest 72 bestaat in ieder geval het kadastrale perceel 1467; het grote, 17^e-eeuwse huis direct ten zuiden aan de St. Jorispoort. Het voor- en achterhuis van dit pand is waarschijnlijk gescheiden door de stadsmuur (afb. 12). De stadsmuur zal in het verlengde liggen van de achtergevel van het ten zuiden hiervan gelegen lange pand met het kadastrale nummer 1466 (afb. 12). Beide panden waren in bezit van de touwslager en koopman Cornelis Gerard 't Hoofd (en cons.); het pand naast de poort was het woonhuis en het lange pand daarnaast de touwslagerij. Het noordelijke deel van de touwslagerij valt ook nog binnen de plattegrond van het huidige pand Vest 72. Ten slotte is er mogelijk een kleine hoek van de St. Jorispoort aanwezig, het kan hier gaan om het punt waar de stadsmuur aansloot op de poort. Dit deel is te verwachten ter hoogte van de scheidingsmuur in het noordelijke deel van het pand (afb. 12).

Op de kadastrale minuut is ook goed te zien dat de stadgracht in de 19^e eeuw al grotendeels is gedempt. Achter de huizen zijn onbebouwde kades aanwezig (K) en daarachter ligt een zone met aangeplempte grond (G) in het restant van de stadgracht/Spuihaven (afb. 12).

²⁵ https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/rce-mediabank/detail/a76c7f82-94d7-11e5-afce-a32d3ab55d41/media/778f3c69-3a55-ee4e-ec86-add77e0131a9?mode=detail&view=horizontal&q=Dordrecht%20minuutplan&rows=1&page=12&fq%5B%5D=search_s_head_collection:%22Kadastrale%20kaarten%201811-1832%22

In 1866 wordt de 17^e-eeuwse St. Jorispoort en de naastgelegen bebouwing gesloopt (afb. 13).

Afb. 13. Een foto van de St. Jorispoort en de naastgelegen bebouwing in het plangebied in de periode 1848-1852. Direct rechts naast de poort is het woonhuis van touwslager C.G. 't Hooft met rechts daarvan nog een klein deel van de touwslagerij (RAD inventarisnr. 555_12359).

Vervolgens is in 1874 door de gemeente toestemming verleend voor het: “*..optrekken van een woonhuis volgens bijgaande [maar niet bewaard gebleven] tekening*”. De aanvrager hiervan is de architect H.W. Veth die optreedt voor dhr. C.G. 't Hooft. Het toen gerealiseerde pand is het huidige pand Vest 72 (afb. 14). Dit pand is geheel voorzien van een souterrain waarvan de vloer op 1,3 m onder straatniveau (+ 0,6 m NAP) ligt. Door deze diepe verstoring zijn naar verwachting alle funderingsmuren en inpandige structuren van de 17^e-19^e eeuwse panden opgeruimd. Vermoedelijk is de ondergrond over het gehele oppervlak van het souterrain verstoord tot een diepte van ten minste circa 1,5 m – huidig straatniveau.

Afb. 14. Een recente foto van het pand Vest 72 gezien over de St. Jorisbrug (Google Maps, 2020).

3.3. Geo-archeologische verwachting

Binnen de ontgravingsdiepte van 80 cm onder de huidige vloer van het souterrain worden alleen 17^e-18^e eeuwse aanplempingen in de stadsgracht verwacht. In het plangebied is vermoedelijke alleen de fundering van de middeleeuwse stadsgracht nog aanwezig. Deze zal vermoedelijk aanwezig zijn ter hoogte van de scheidingsmuur in het noordelijk deel van het souterrain (afb. 8 en afb. 12). Mogelijk is ook de aansluiting met de, middeleeuwse of 17^e-eeuwse St. Jorispoort nog in de ondergrond aanwezig. Deze muurresten kunnen direct onder de huidige betonvloer van het souterrain aanwezig zijn. Bouwresten en sporen van de 17^e – 19^e eeuwse bebouwing die in het plangebied tegen de St. Jorispoort aanwezig is geweest, worden niet verwacht. Deze zullen geheel zijn opgeruimd bij de aanleg van het huidige souterrain.

4. Doel en vraagstellingen

Het hoofddoel van het veldwerk was het documenteren van eventueel nog aanwezige archeologische resten bij het verdiepen van het huidige souterrain. Het veldwerk bestond uit een archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden en het zetten van enkele aanvullende boringen. Voor het veldwerk zijn de volgende vraagstellingen opgesteld voor het Plan van Aanpak:²⁶

- *Wat is de algemene geologische bodemopbouw van het plangebied tot in het Hollandveen Laagpakket?*
- *Specifiek; is er mogelijk een antropogeen ophogings- of bodempakket aanwezig dat als aarden wal/verdedigingswerk of verdedigingsgracht kan worden geïnterpreteerd? En zo ja, zijn hierin materialen aanwezig die gebruikt kunnen worden voor het verkrijgen van een ¹⁴C-datering?*
- *Wat zijn de nog aanwezige bebouwingsresten in het plangebied? En wat is hiervan de aard, ligging, diepte en datering? Specifiek; is er sprake van de middeleeuwse bakstenen stadsmuur? En is het mogelijk om hiervoor een (absolute) aanlegdatering te bepalen?*

26 Dorst 2020, PvA nr. 2020-5: Plan van Aanpak voor een archeologische opgraving, variant archeologische begeleiding in het plangebied Vest 72, gemeente Dordrecht. Interne projectcode DDT 2020-15. Goedgekeurd d.d. 28-10-2020. Zie Archis OM nr. 4893449100.

5. Veldwerk

5.1 Methoden

Het veldonderzoek is, vrijwel geheel conform het PvA, uitgevoerd op 11-11-2020. Binnen het souterrain is de bestaande vloer verwijderd en vervolgens is de grond weggezogen tot een diepte tussen 80-100 cm onder de bestaande vloer. Binnen dit bodemtraject waren geen archeologische sporen aanwezig. In het souterrain zijn drie handmatige grondboringen gezet en één aan de achterzijde van het pand. Deze zijn in een raai haaks op de Vest en de Spuihaven gezet (afb.15). Er zijn vier (van de vijf geplande) boringen gezet; deze zijn doorgezet tot in de top van de natuurlijke stroomgordelafzettingen van de Thuredrith en/of het Hollandveen Laagpakket. De boringen zijn gezet met een Edelmanboor met een diameter van 7 cm en het diepere traject met een gutsboor met een diameter van 3 cm. De boorlocaties zijn ingemeten aan de hand van de bestaande bebouwing en de hoogte van het maaiveld en vlak in het souterrain zijn bepaald aan de hand van de AHN. In de boringen is één spoor gedetermineerd en daarvan is een monster als vondst verzameld (afb. 16). Alle werkzaamheden worden uitgevoerd onder certificaat op basis van de BRL 4000 (juli 2018).

Motivatie onderzoeksmethode

Het onderzoek is uitgevoerd conform de richtlijnen van de KNA 4.1 en verder zoals geformuleerd in het PvA. De enige wijziging is dat er vier in plaats van vijf boringen zijn gezet. Deze wijziging is doorgegeven aan bevoegd gezag en goedgekeurd.²⁷ De boringen zijn in een raai haaks op de Vest en de Spuihaven gezet om zo een goed dwarsprofiel te krijgen van de bodemopbouw aan de binnen- en buitenzijde van de stadsmuur. Daarbij kan zo ook informatie worden verkregen over de (dichtgeworpen) Spuihaven van ná de periode van het Bergsche Veld en de aanwezigheid van een eventuele, middeleeuwse voorganger van de stads-/verdedigingsgracht.

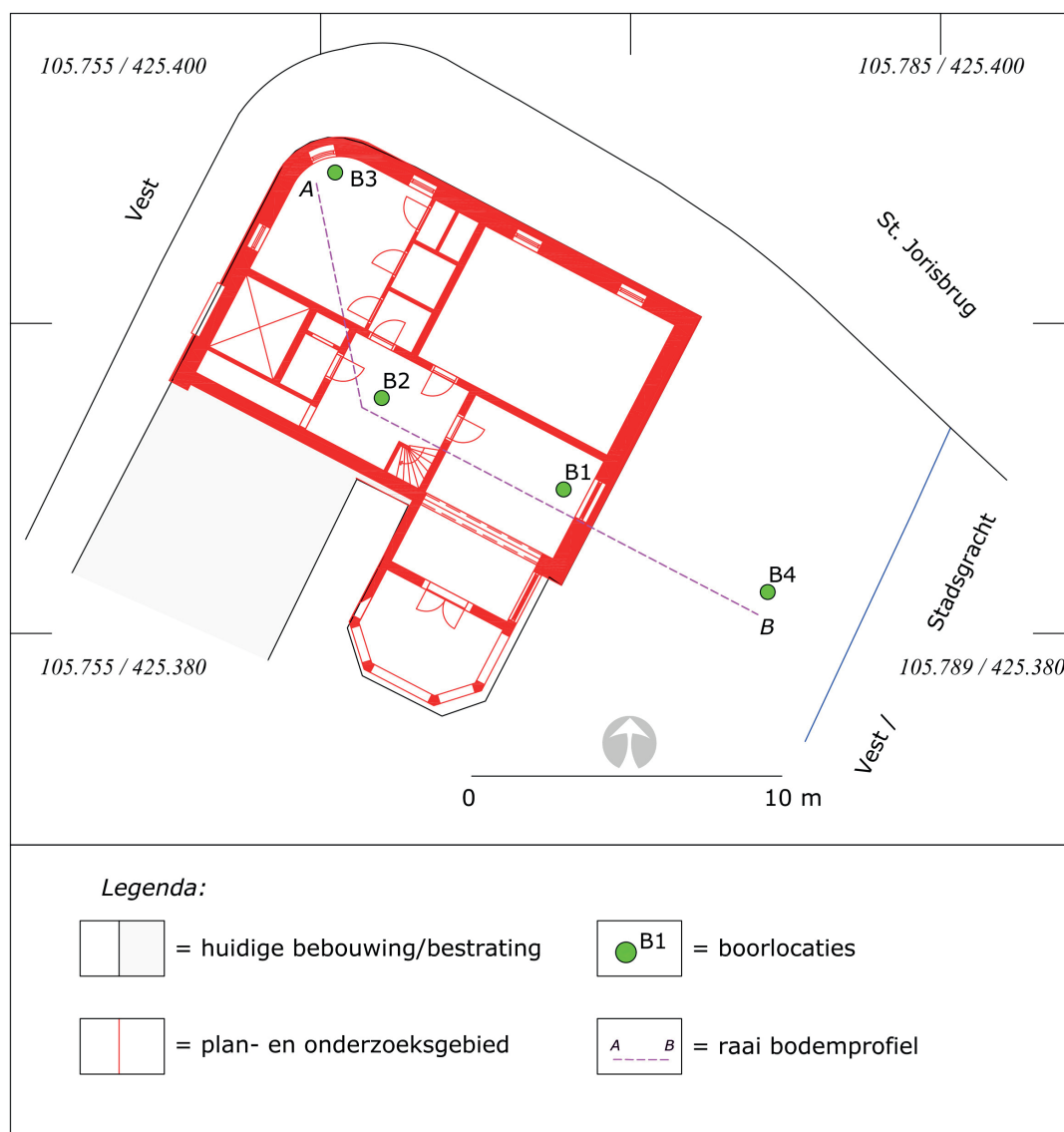
5.2 Onderzoeksresultaten

Als eerste zal de bodemopbouw worden besproken, gevolgd door de archeologische aspecten. Tijdens het onderzoek is één vondst verzameld. Het gaat om een fragment van muurwerk dat is aangetroffen in boring 2. Deze zal worden overgedragen aan het stadsdepot van de gemeente Dordrecht.

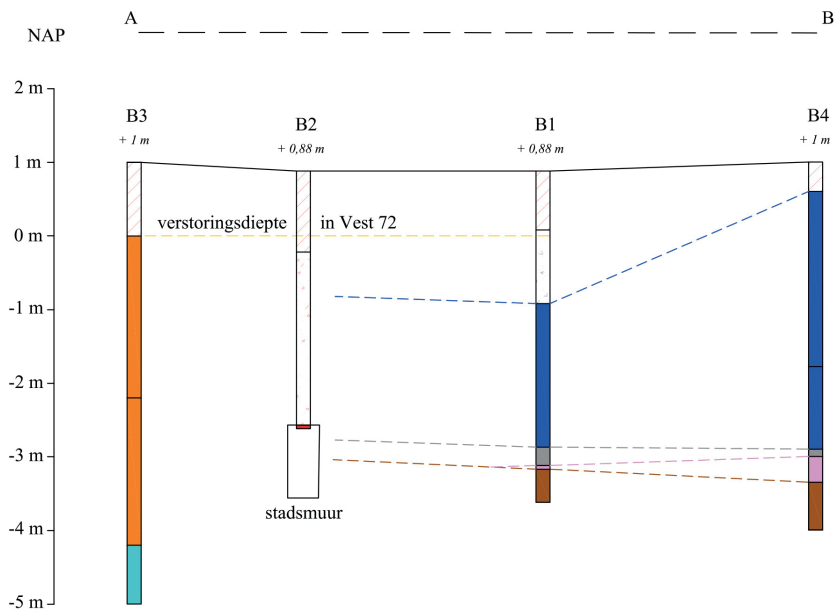
5.2.1 Bodemopbouw

Hieronder volgt, van onder naar boven, een beschrijving van de acht bodemeenheden die zijn onderscheiden. In afbeelding 15 zijn de locaties van de boringen weergegeven en is de boorraai A-B te zien. In afbeelding 16 zijn de verschillende bodemeenheden weergegeven in het boorprofiel A-B. De boorbeschrijvingen zijn gepresenteerd als bijlage 1.

27 Per mail doorgegeven en gelezen door mevr. Hoevenberg 11-11-2020.

Afb. 15. De ligging van de boringen en de boorraai A-B (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Legenda:

= Organisch pakket 1, Hollandveen Laagpakket	= Klastisch pakket 3, St. Elisabethsvloedafzetting met brakwaterkokkels
= Klastisch pakket 1, wrsch komafzetting, pre-middeleeuws	= Klastisch pakket 4, Merwededeek en Vest- / stadsgracht, post 1421 (16e - 19e eeuw)
= Antropogeen pakket A, ophogingen 14e - 17e eeuw	= Antropogeen pakket B, ophoging of slooplaag 1866? of ouder
= Vermoedelijke stadsmuur (fundering), S1 en V1	= Antropogeen pakket C, dichtwerpen Vest- / stadsgracht, 19e eeuw
= Klastisch pakket 2, St. Elisabethsvloedafzetting of middeleeuwse grachtvulling / moerassige komafzetting?	= Antropogeen pakket D, opgebracht 19e en 20e eeuw

0 5 m

Afb. 16. De geo-archeologische interpretatie van de bodemopbouw. Voor de ligging van de bodemprofielraai, zie afbeelding 15 (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Organisch pakket 1 (Hollandveen Laagpakket)

De oudste, aangeboorde afzetting betreft een pakket veen. Deze is alleen bereikt in de boringen 1 en 4 (afb. 16). Het veen is mineraalarm tot licht kleiig en er is wortelhout in aanwezig. De top van het veenpakket is aanwezig tussen 3,1 m en 3,3 m - NAP (resp. B1 en B4). Organisch pakket 1 behoort tot de Formatie van Nieuwkoop.

Klastisch pakket 1 (waarschijnlijk komafzetting)

Klastisch pakket 1 is alleen aangetroffen in boring 3 en bestaat uit licht-bruingrijze, zandige klei met wat houtresten. De top van het pakket ligt op 4,19 m - NAP (B3, 5,2 m - mv). Klastisch pakket 1 is vermoedelijk een komafzetting en behoort tot de Formatie van Echteld. Het is echter niet uitgesloten dat het ook een "schoon" ophogingspakket kan zijn. Hier aan de binnenzijde van de stadsmuur is de (veronderstelde) komafzetting niet geërodeerd en dieper weggedrukt door het dikke ophogingspakket (Antropogeen pakket A) dat hier aanwezig is.

Antropogeen pakket A

Dit ophogingspakket is alleen aangetroffen in boring 3; aan de binnenzijde van de stadsmuur (afb. 16). Het is direct op de komafzetting aanwezig en er zijn twee lagen onderscheiden. De top van de oudere ophogingslaag is aanwezig op 2,1 m - NAP (B3, 3,2 m - mv). Het bestaat uit donker-grijsbruine, zandige klei met houtresten, kleibrokken en een fragmentje baksteen. Het zal dateren uit de periode 13^e - 14^e eeuw. Deze laag heeft een dikte van 200 cm. De tweede ophogingslaag bestaat uit donkergrijze, sterk zandige klei met detritusvlekken. Hierin is ook menselijk consumptieafval aanwezig, waaronder mossel (*Mytilus edulis*), kokkel

(*Cerastoderma sp.*) en een fragment leisteen. De vergraven top van deze ophoging ligt op 0 m NAP (1 m – mv). Dit pakket heeft (nog) een dikte van 220 cm en dateert vermoedelijk uit de 16^e-17^e eeuw.

(Vermoedelijke) stadsmuurfundering

In boring 2 is op een diepte van 3,45 m – mv (2,56 m – NAP) muurwerk aangetroffen (S1). Hiervan kon een deel in de gutsboring worden verzameld (V1). Het gaat om een roodoranje baksteen ((afb. 17). Hoewel het niet zeker is dat het hier om in-situ muurwerk gaat, is het wel aannemelijk; het muurwerk is gelegen op de locatie waar op basis van het bureauonderzoek de stadsmuur zou moeten liggen (zie afb. 8). Indien dit de middeleeuwse stadsmuur is, dan is deze hier mogelijk tot uitzonderlijke grote diepte afgebroken. Het is ook mogelijk dat hier alleen de dieper gelegen vertande voet van de muur is aangeboord. Aangezien de stadsmuur in de 17^e-eeuwse bebouwing als achtergevel is gebruikt, kan deze sloopactiviteit mogelijk gedateerd worden in 1866.

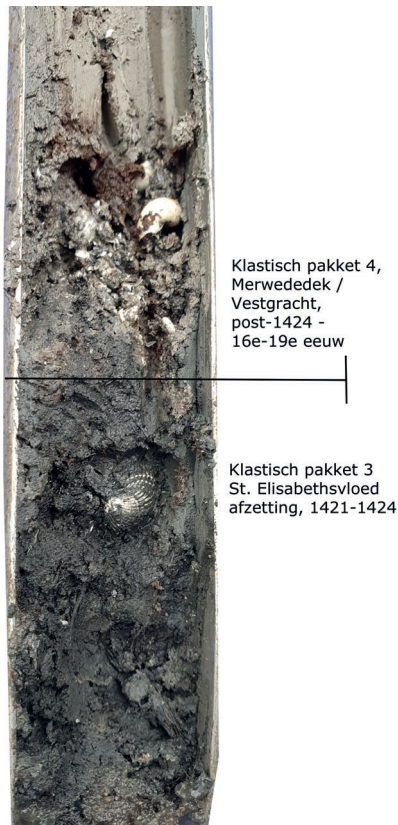
Afb. 17. Boven: de locatie van boring 2 waarin de vermoedelijke stadsmuurfundering aanwezig is, gezien in noordelijke richting. Onder: vondstnummer 1; baksteen dat is aangetroffen in boring 2; de vermoedelijke stadsmuurfundering (S1) (fotos: Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Klastische pakketten 2 en 3 (waarschijnlijk 1421-afzettingen)

Klastische pakketten 2 en 3 zijn aangetroffen in de twee boringen die aan de buitenzijde van de stadsmuur lagen; boringen 1 en 4 (afb. 15). In boring 1 bestaat het onderste traject (klastisch pakket 2) uit lichtbruine, licht siltige klei met rietresten. Het vertoont geen gelijkenis met de gebruikelijke komafzetting hier, dus het is mogelijk ontstaan direct ná de St. Elisabethsvloed van 1421. Deze afzetting is direct (erosief) op het veen aanwezig en heeft de originele komafzetting vervangen. Het bovenste traject (klastisch pakket 3) in boring 1 bestaat uit een zwarte, detritusrijke, sterk siltige klei. Deze is herkenbaar als de St. Elisabethsvloedafzetting die vaak in middeleeuwse ingravingen (sloten) en rivieren wordt aangetroffen, alleen ontbreken hier de brakwaterkokkels. Klastisch pakket 2 heeft in boring 1 een dikte van 30 cm en de top ligt op 2,86 m - NAP (3,75 m – mv).

In boring 4 bestaat het onderste traject (klastisch pakket 2) uit grijze, licht zandige klei en is relatief slap. Het bovenste traject (klastisch pakket 3) bestaat uit zwarte, siltige klei met brakwaterkokkels (*Cerastoderma glaucum*) (afb. 18). Dit is de St. Elisabethsvloedafzetting die is ontstaan tussen 1421 en 1424. Klastisch pakket 2 heeft hier een dikte van 45 cm en de top ligt op 2,89 m - NAP (3,9 m - mv).

De zwarte, detritusrijke afzetting (met brakwaterkokkels) is een kenmerkende afzetting die voornamelijk wordt aangetroffen in de verdrongen rivieren in de Grote Waard en in de middeleeuwse sloten. Indien het hier in een middeleeuwse ingraving aanwezig zou zijn, dan kan dit een aanwijzing zijn voor de aanwezigheid van een middeleeuwse gracht. Echter, de afzetting is ver van de stadsmuur gelegen en vertoont een zeer geleidelijk verloop en is zeker niet afgezet in een scherpe, diep ingestoken ingraving. Het is aannemelijker dat de St. Elisabethsvloedafzetting hier aanwezig is in een (pre-1421) laaggelegen gebied en/of een laagte die ontstaan is door de initiële insnijding/erosie van de overstroming in 1421.

Afb. 18. Bodemtraject in boring 4 met onderin de St. Elisabethsvloedafzetting met brakwaterkokkels uit 1421-1424 (klastisch pakket 3) en daarboven de daaropvolgende afzetting van het Merwededek (post-1424-16^e eeuw) en opvulling van de uit de periode 16^e-eeuw tot 19^e eeuw (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Klastisch pakket 4 (Merwededek –Spuihaven)) en Antropogeen pakket C

Klastisch pakket 4 is aangetroffen in de boringen buiten de stadsmuur; boringen 1 en 4. Het bestaat uit donkergrijze, sterk siltige klei en detrituslagen (B1) en in boring 4 uit een dieper traject van grijze, zandige klei met zoetwaterschelpen, mossel (*Mytilus edulis*), leisteen en een hoger traject van lichtbruine, zandige klei. De oudere laag van dit pakket is gevormd in de periode ná 1421 tot circa 16^e eeuw en kan gerekend worden tot het Merwededek; het Bergsche Veld. De jongere afzetting bestaat uit de opvulling van de stadsgracht/Spuihaven en kan gedateerd worden in de periode 16^e eeuw – 19^e eeuw.

In boring 1 bestaat het bovenste hierop liggende pakket uit een aanplemping met veel baksteenfragmenten (antropogeen pakket C) en dit vertegenwoordigt het dichtwerpen van, een deel van de stadsgracht/Spuihaven in de 19^e eeuw.

Antropogeen pakket B

In boring 2 is, boven de vermoedelijk stadsmuurfundering een lichtbruine, sterk zandige kleilaag aanwezig met zeer veel baksteenfragmenten. De top ligt op 1,1 m – mv. Dit is mogelijk een slooplaag van de stadsmuur, die waarschijnlijk vanaf de 17^e eeuw als achtergevel

van de bebouwing heeft gediend. Aangezien deze bebouwing, tegelijk met de St. Jorispoort in 1866 is gesloopt, kan dit pakket (mogelijk) hieraan worden toegeschreven. De reden waarom dit destijds tot een dergelijke grote diepte (3,45 m – mv) is gesloopt, is onbekend.

Antropogeen pakket D

Het jongste bodempakket bestaat uit een lichtgrijs zandpakket (in pandig) en betreft funderingszand van het 19^e-eeuwse pand Vest 72. Dit is aangetroffen in de boringen 1-3. Het heeft een dikte tussen 80 en 110 cm. Vrijwel nergens is tijdens het verdiepen onder deze 19^e-eeuwse ophogingslaag verdiept (afb. 16, gele stippellijn). Buiten (boring 4) bestaat dit pakket uit licht-bruingrijze, zandige klei en zal zijn opgebracht in de 19^e-20^e eeuw.

5.2.2 Archeologie

Er zijn geen archeologische resten aangetroffen binnen het verdiepte bodemtraject tot maximaal 100 cm – mv. Alleen in boring 2 is vermoedelijk de middeleeuwse stadsmuur (S1) aangetroffen (zie paragraaf 5.2.1, (Vermoedelijke) stadsmuurfundering). Hoewel het niet zeker is dat het hier om *in-situ* muurwerk gaat, is het wel aannemelijk; het muurwerk is gelegen op de locatie waar op basis van het bureauonderzoek de stadsmuur zou moeten liggen (zie afb. 8). In de guts kon een deel van het baksteen van dit muurwerk worden verzameld (V1). Het bestaat uit roodoranje baksteen (afb. 17).

6. Samenvatting en Conclusies

Op 11 november 2020 is in het plangebied Vest 72 te Dordrecht een opgraving, variant archeologische begeleiding uitgevoerd. Daarnaast is er een raai van vier boringen gezet om de diepere bodemopbouw te onderzoeken.

Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen is het volgende geconstateerd:

- 1. Wat is de algemene geologische bodemopbouw van het plangebied tot in het Hollandveen Laagpakket?*
- 2. Specifiek; is er mogelijk een antropogeen ophogings- of bodempakket aanwezig dat als aarden wal/verdedigingswerk of verdedigingsgracht kan worden geïnterpreteerd? En zo ja, zijn hierin materialen aanwezig die gebruikt kunnen worden voor het verkrijgen van een ¹⁴C-datering?*
- 3. Wat zijn de nog aanwezige bebouwingsresten in het plangebied? En wat is hiervan de aard, ligging, diepte en datering? Specifiek; is er sprake van de middeleeuwse bakstenen stadsmuur? En is het mogelijk om hiervoor een (absolute) aanlegdatering te bepalen?*

In het plangebied is dieper gelegen sprake van een komklei-op-veenafzetting. Nergens is de onverstoorde top van het Hollandveenpakket aangetroffen. In de boring (B3) aan de binnenzijde van de stadsmuur is de top van het veen niet aangetroffen omdat deze te diep (onder 6 m – mv) is weggedrukt en in de boringen buiten de stadsmuur (B1 en B4) is het pre-1421 landschap geërodeerd door de St. Elisabethsvloed en het water van het daaropvolgende zoetwatergetijdengebied het Bergsche Veld. Wel kan gesteld worden dat de (geërodeerde) top van het veenpakket niet dieper ligt dan elders in het buitengebied. Op basis hiervan kan gesteld worden dat er in het onderzochte deel geen sprake lijkt te zijn van diepe vergravingen die eventueel kunnen wijzen op de aanwezigheid van een middeleeuwse stadsgracht in de periode vóór 1421. Hierbij moet worden opgemerkt dat er wel sprake is van de kenmerkende detritusrijke afzetting met brakwaterkokkels die gebruikelijk in middeleeuwse sloten en rivieren in de Grote Waard wordt aangetroffen. Dit lijkt hier echter te zijn afgezet in/op het geërodeerde landschap direct ná de St. Elisabethsvloed van 1421 en niet in een middeleeuwse ingraving (gracht). Het is echter niet uitgesloten dat er verder in oostelijke richting toch een middeleeuwse stadsgracht aanwezig is geweest. Deze zou dan gelegen zijn geweest ter hoogte van het huidige restant van de (16^e-eeuwse) stadsgracht/Spuihaven. Aan de binnenzijde van de stadsmuur is een dik pakket ophogingen aanwezig. Het is aanwezig op de komafzetting en bestaat uit twee ophogingsfases. De oudste heeft een dikte van 200 cm en zal dateren uit de periode 13e – 14e eeuw. In theorie kan dit ophogingspakket een aarden verdedigingswal zijn geweest, maar dat is niet te zeggen op basis van één boring. Aangenomen kan worden dat het gaat om een “gewoon” ophogingspakket dat zal zijn opgebracht bij de grootschalige stadsuitbreiding in de periode tussen circa 1250-1350. De tweede ophogingslaag heeft (nog) een dikte van 220 cm en dateert vermoedelijk uit de 16e-17e eeuw.

Vanaf de St. Elisabethsvloed in 1421 stond er een ondiep water tot vrijwel direct aan de voet van de stadsmuur. Vanaf 1424 steeg dit water en stond het water van het zoetwatergetijdengebied het Bergsche Veld tegen de stadsmuur. Vanaf de 16^e eeuw begon dit gebied weer droog te vallen door aan- en opslibbingen. De huidige stadsgracht zal ergens in de 16^e eeuw in het opslibbende Bergsche Veld zijn gegraven. Vanaf de 19^e eeuw is dit steeds verder in oostelijke richting dichtgeworpen tot aan het huidige restant van de stadsgracht; de huidige Spuihaven.

Binnen het verdiepte bodemtraject tot maximaal 100 cm – mv zijn geen archeologische resten aangetroffen. Vrijwel overal reikt de dikte van de 19e-eeuwse zandfundering tot onder deze verstoringsgrens. In één boring is wel de vermoedelijke fundering van de middeleeuwse stadsmuur aangetroffen. Deze loopt ongeveer midden door het pand en is gelegen op de locatie waar op basis van het bureauonderzoek de stadsmuur werd verwacht (afb. 8). Het muurwerk is aanwezig op een diepte van 3,45 m – mv.

Het is mogelijk dat de stadsmuur hier tot grote diepte is afgebroken, maar het kan ook zijn dat alleen de dieper gelegen vertanding van de voet van de stadsmuur is aangeboord. Meer dan dat het muurwerk bestaat uit roodoranje baksteen kan er niet over gezegd worden.

Conclusies

De verwachting uit het bureauonderzoek dat er in het plangebied geen muren en sporen uit de periode 17^e-19^e eeuw meer aanwezig zijn, is bevestigd.

Iets minder zeker is de locatie van de middeleeuwse stadsmuur. Aangezien deze niet in het vrijgelegde vlak is waargenomen, kan niet met zekerheid worden gezegd dat het hier de in-situ aanwezigheid van de stadsmuur betreft. Voorlopig moet er echter vanuit gegaan worden dat dit wel het geval is.

Net als bij verschillende andere onderzoeken langs de Vest moet ook hier worden geconcludeerd dat er geen sprake lijkt te zijn van een middeleeuwse (verdedigings)gracht, in ieder geval niet in de zone direct achter de stadsmuur. Een eventuele (voorzichtige) verklaring zou kunnen zijn dat hier sprake was van een laaggelegen moerasachtig gebied. Dit zou kunnen worden opgemaakt uit het feit dat hier wel sprake is van een detritusrijke afzetting met brakwaterkokkels.

Voor vragen over de bevindingen en conclusies in dit rapport kan contact worden opgenomen met dhr. M.C. Dorst, senior KNA-archeoloog van de gemeente Dordrecht, tel. (078) 770 4904.

Bronnen

Literatuur

- Boer, de G.H., M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: Stad en Slib. Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht. Een archeologische verwachtings- en beleidskaart voor het buitengebied en de historische stad. RAAP-rapport 1672.
- Dorst, M.C., 2020: Vest 180-Vriesebrug, gemeente Dordrecht. Een archeologisch booronderzoek en waarneming van de stadsmuur. Dordrecht Ondergronds 118. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2020 (in prep.), Rapportage van lopende onderzoek in de wijk Zuidhoven. Onder andere aangetroffen is een dijk/kade op de zuid- (en mogelijk ook de noord)oever van de Dubbel. Dordrecht projectcode DDT 1812, uitvoer 2019-2020. Dordrecht Ondergronds XX.
- Dorst, M.C. & H. 't Jong & G.J. Schiereck, 2018: Thuredrith. Nieuw licht op het ontstaan van Dordrecht. Verhalen van Dordrecht 36. Stichting Historisch Platform Dordrecht. Drukkerij RAD, Dordrecht.
- Dorst, M.C., 2019: Lange Geldersekade, gemeente Dordrecht. Een archeologische opgraving van de middeleeuwse stadsmuur en de St. Pontiaanstoren. Dordrecht Ondergronds 111. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C. en G.H. de Boer, 2017: De Grote Kerk, Thuredrith en Oude Maas, Dordrecht. Archeologisch booronderzoek rond de Grote Kerk. Nieuwe geo-archeologische informatie over de Thuredrith, Oude Maas en Grote Kerk. Dordrecht Ondergronds 92. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2017: Stevensweg 39, gemeente Dordrecht. Een archeologisch proefsleuvenonderzoek naar een middeleeuwse dijk met bewoningssporen. Dordrecht Ondergronds 98. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2017b: hoek Stek-Schoolstraat, Dordrecht. Een archeologisch proefsleuvenonderzoek op het doelterrein van de St. Jorisschutterij in Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 91. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2016: Leidingvervanging Nieuwstraat-Korte Nieuwstraat, Dordrecht. Een archeologisch onderzoek door middel van een bureauonderzoek, begeleiding en boringen. Dordrecht Ondergronds 67. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2015: Vest 94-96, Dordrecht. Een archeologisch onderzoek naar de stadsmuur, verdedigingsgracht en mogelijk bastion door middel van een proefsleuf, begeleiding en aanvullende grondboringen. Dordrecht Ondergronds 61. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C. e.a., 2014: Stadsontwikkeling op het Statenplein. Opkomst en ondergang van een 14e-eeuwse ambachtswijk in Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 40. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst 2014, Van der Kooghplaats 1. Een archeologische begeleiding en boringen. Dordrecht Ondergronds 55. Gemeente Dordrecht.
- Dorst, M.C. & A.V.A.J. Bosman, 2013: Gemeente Dordrecht, plangebied Gezondheidspark, deellocaties Amnesty Internationalweg 7-9 en Karel Lotsyweg 21. Een archeologisch onderzoek. Dordrecht Ondergronds 17. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2013: Gemeente Dordrecht, Voorstraat 252-254, Woerdenbach. Een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis. Gemeente Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 36.

Dorst, M.C., 2013b: Van de straat in de goot... Archeologisch onderzoek onder de Vriesestraat, gemeente Dordrecht. Een archeologische begeleiding en een booronderzoek. *Dordrecht Ondergronds* 50.

Dorst, M.C., 2012: Plangebied Vest 90-92, gemeente Dordrecht. Waarneming van de stadsmuur en de Nonnentoren. *Dordrecht Ondergronds* 33. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Dorst, M.C., 2011: Graven naar de Graaf... Archeologisch onderzoek naar het laatmiddeleeuwse, grafelijke leen Leeuwenburg/Mijnsherenherberg aan de Voorstraat 244. Gemeente Dordrecht. Dordrecht Ondergronds 5.

Dorst, M.C., 2009: Dordrecht, Spuiboulevard 273-287. Waarneming van een deel van de stadsmuur. *Dordrecht Ondergronds Waarneming* 2.

Esch, van der, C. & T. Koorevaar, 1995: Vissers aan de Dubbel. Opgravingen in het Burg. Beelaertspark in Dubbeldam. In: Grondig bekeken 37, 10e jaargang, no. 3.

Easton, C., 1917: Het Dordtse probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap 34, 1917, pag. 1 37.

Frijhoff, W., H. Nusteling & M. Spies, 1998: Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813. Stadsarchief Dordrecht, Hilversum Kostverloren.

Hendriks, J. & J. Koonings, 2001: Van der stede muere. Beschrijving van de stadsmuur van Dordrecht. Vereniging Oud-Dordrecht, Jaarboek 2000, Dordrecht.

Sarfati, H., 2007: Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht. Stichting Matrijs, Utrecht.

Schiereck, G.J., 2017: De Dordtse uitdaging. De vroegere loop van de rivieren bij Dordrecht. Tijdschrift voor Historische Geografie, 2e jaargang 2017, nummer 1.

Vos, P.C., J. Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen, 2011: Atlas van Nederland in het Holoceen, Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu. Amsterdam. Kaart ook op: https://archeologieinnederland.nl/sites/default/files/map_attachments/Paleogeografische%20kaart%20800nc.pdf

Wall, P.H. van de Wall, 1790: Handvesten, privilegien, vrijheden, voorregten, octrooijen en costumen; midsgaders sententien, verbonden, overéénkomsten, en andere voornaame handelingen der stad Dordrecht. Deel 1, 129-131. <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?identifier=dpo:7314:mpeg21:0402>

Verantwoording afbeeldingen, gebruikte kaarten en webverwijzingen

Afb. 1. De ligging van het plangebied Vest 72 in Dordrecht (rood) (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 2. De ligging van het plangebied Vest 72 in detail met in rood de indeling van het onderzoeksgebied; het verdiepte souterrain (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 3. De locatie van het plangebied (geel) weergegeven op een uitsnede van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (De Boer, Rietkerk, Schenk & Jansen, 2009, kaartbijlage 3).

Afb. 4. De waterkundige situatie volgens Easton (1917). Hij stelde dat deze situatie ergens vóór circa 1250 is ontstaan. Echter, het is aannemelijk dat deze situatie van verschillende doorbraken tussen de Waal/Merwede en de Dubbel al in de periode IJzertijd-Romeinse Tijd is ontstaan. In donkerblauw is de Waal/Merwede aangegeven. In middelblauw zijn de nieuwe zijgeulen proto-Oude Maas (noordelijke) en de Thuredrith (zuidelijke) aangegeven. In lichtblauw is de Dubbel te zien. In rood is, bij benadering de locatie van het plangebied weergegeven (bewerking van kaart van Easton (1917) door M.C. Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 5. Een overzicht van de directe omgeving van het plangebied (rood) met de dichtstbij gelegen archeologische vindplaats waarvan de geologische ondergrond goed bekend is (rood omlijnd). (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 6. De haaks op de Vest staande bodemprofielen van de locaties Vest 86 (boven, DDT 1405) en de locatie Vest 94-96 (onder, DDT 1405). De ononderbroken rode lijn markeert de diepte waarop in het plangebied gegraven zal worden. De verstoringsdiepte reikt tot in het aanplemping/dempingspakket van de stadsgracht welke is te dateren in de 18^e en 19^e eeuw. In het onderste profiel (Vest 94-96) is te zien dat hierin mogelijk ook de fundering van de middeleeuwse stadsmuur geraakt kan worden (uit: Dorst 2015, 18, afb. 12., bewerkt door: Dorst, 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 7. Een grondtekening uit 1649-1699 van de wateren (grachten/havens) die in deze periode in gebruik/watervoerend waren. Veel van deze watergangen hebben echter een middeleeuwse oorsprong en de (mogelijke) fasering hiervan is aangegeven (RAD inventarisnr. 555_14940). In oranje en geel is de (vermoedelijk) oudste watergang te zien; deze kan in de periode 11^e – midden 13^e eeuw gediend hebben als dijksloot (van de dijk op de oever van de Voorstraatshaven). Bij de aanleg van de stadsuitbreiding vanaf 1250 zou het oostelijke (gele traject) zijn gedempt en werd zuidelijker een nieuwe gracht gegraven (rode traject) dat aansloot op het westelijke, oudere deel (oranje traject). Gezamenlijk kan deze gracht in eerste instantie de in 1285 genoemde stadsgracht zijn geweest. Later is deze als binnengracht gaan functioneren. Het plangebied (rode stip) zou toen mogelijk nog buiten de stad hebben gelegen (Dorst, 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 8. Een weergave van de verschillende vindplaatsen in de directe omgeving van het plangebied waar de stadsmuur is aangetroffen. In geel/rood is het plangebied te zien. In oranje is de gereconstrueerde ligging van de stadsmuur weergegeven, gebaseerd op de waarnemingen op de verschillende vindplaatsen. In de inzet is te zien dat de stadsmuur naar verwachting midden door het pand Vest 72 zal lopen, vermoedelijk deels onder de aanwezige binnenscheidingsmuur (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 9. Een uitsnede van een kaart van Van Deventer uit 1545 (hier kopie uit 1674) met daarop bij benadering de locatie van het onderzoeksgebied (rood). Hierop is te zien dat binnen het plangebied sprake is van alleen een deel van de stadsmuur. Direct ten noorden hiervan is, op de kop van het Steegoversloot een poort/toren weergegeven (RAD inventarisnr. 552_290235).

Afb. 10). Een uitsnede van een kaart uit 1633 in een stadsbeschrijving van Guicciardini. In groen zijn de schietbanen van de St. Jorisschutterij te zien. Linksonder is de St. Jorispoort (uit 1605) te zien. In het plangebied is nog geen bebouwing weergegeven (uit: Dorst 2017b, afb.3).

Afb. 11. Boven: een aanzicht van de St. Jorispoort vanuit het Steegoversloot naar buiten de stad. Dit is vermoedelijk in de periode 1650-1730. In het plangebied is een groot huis aanwezig dat de stadsmuur als achtergevel heeft (rood) (RAD inventarisnr. 551_35382, tekening uit 1897 van A. Schoenmaker naar oudere tekening uit ca. 1730). Onder: Het plangebied op een aanzicht uit de periode 1650-1730 (rood). Hierop is te zien dat er aan beide zijden van de stadsmuur bebouwing in het plangebied aanwezig is (RAD inventarisnr. 551_35381, tekening uit 1897 van A. Schoenmaker naar oudere tekening uit ca. 1650).

Afb. 11. Boven: een aanzicht van de St. Jorispoort vanuit het Steegoversloot naar buiten de stad. Dit is vermoedelijk in de periode 1650-1730. In het plangebied is een groot huis aanwezig dat de stadsmuur als achtergevel heeft (rood) (RAD inventarisnr. 551_35382, tekening uit 1897 van A. Schoenmaker naar oudere tekening uit ca. 1730). Onder: Het plangebied op een aanzicht uit de periode 1650-1730 (rood). Hierop is te zien dat er aan beide zijden van de stadsmuur bebouwing in het plangebied aanwezig is (RAD inventarisnr. 551_35381, tekening uit 1897 van A. Schoenmaker naar oudere tekening uit ca. 1650).

Afb. 12. Het onderzoeksgebied (geel) weergegeven op de kadastrale minuut van 1811-1832 (Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Dordrecht, Zuid-Holland, sectie H, blad 01 (MIN08037H01)).

Afb. 13. Een foto van de St. Jorispoort en de naastgelegen bebouwing in het plangebied in de periode 1848-1852. Direct rechts naast de poort is het woonhuis van touwslager C.G. 't Hoofd met rechts daarvan nog een klein deel van de touwslagerij (RAD inventarisnr. 555_12359).

Afb. 14. Een recente foto van het pand Vest 72 gezien over de St. Jorisbrug (Google Maps, 2020).

Afb. 15. De ligging van de boringen en de boorraai A-B (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 16. De geo-archeologische interpretatie van de bodemopbouw. Voor de ligging van de bodemprofielraai, zie afbeelding 15 (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 17. Boven: de locatie van boring 2 waarin de vermoedelijke stadsmuurfundering aanwezig is, gezien in noordelijke richting. Onder: vondstnummer 1; baksteen dat is aangetroffen in boring 2; de vermoedelijke stadsmuurfundering (S1) (fotos: Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Afb. 18. Bodemtraject in boring 4 met onderin de St. Elisabethsvloedafzetting met brakwaterkookkels uit 1421-1424 (klastisch pakket 3) en daarboven de daaropvolgende afzetting van het Merwededek (post-1424-16^e eeuw) en opvulling van de Vest(gracht) uit de periode 16^e-eeuw tot 19^e eeuw (Dorst 2020, vakteam erfgoed).

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wioldrecht doorbrak en de Grote Waard verdrong, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Bijlage 1: boorbeschrijvingen

Boring: 2020-15_1

Kop algemeen: Projectcode: 2020-15, Boornummer: 1, Beschrijver(s): MCDORST, Datum: 11-11-2020, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 450
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.772, Y-coördinaat in meters: 425.384, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.88, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Meesterwerk Vastgoed BV, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed

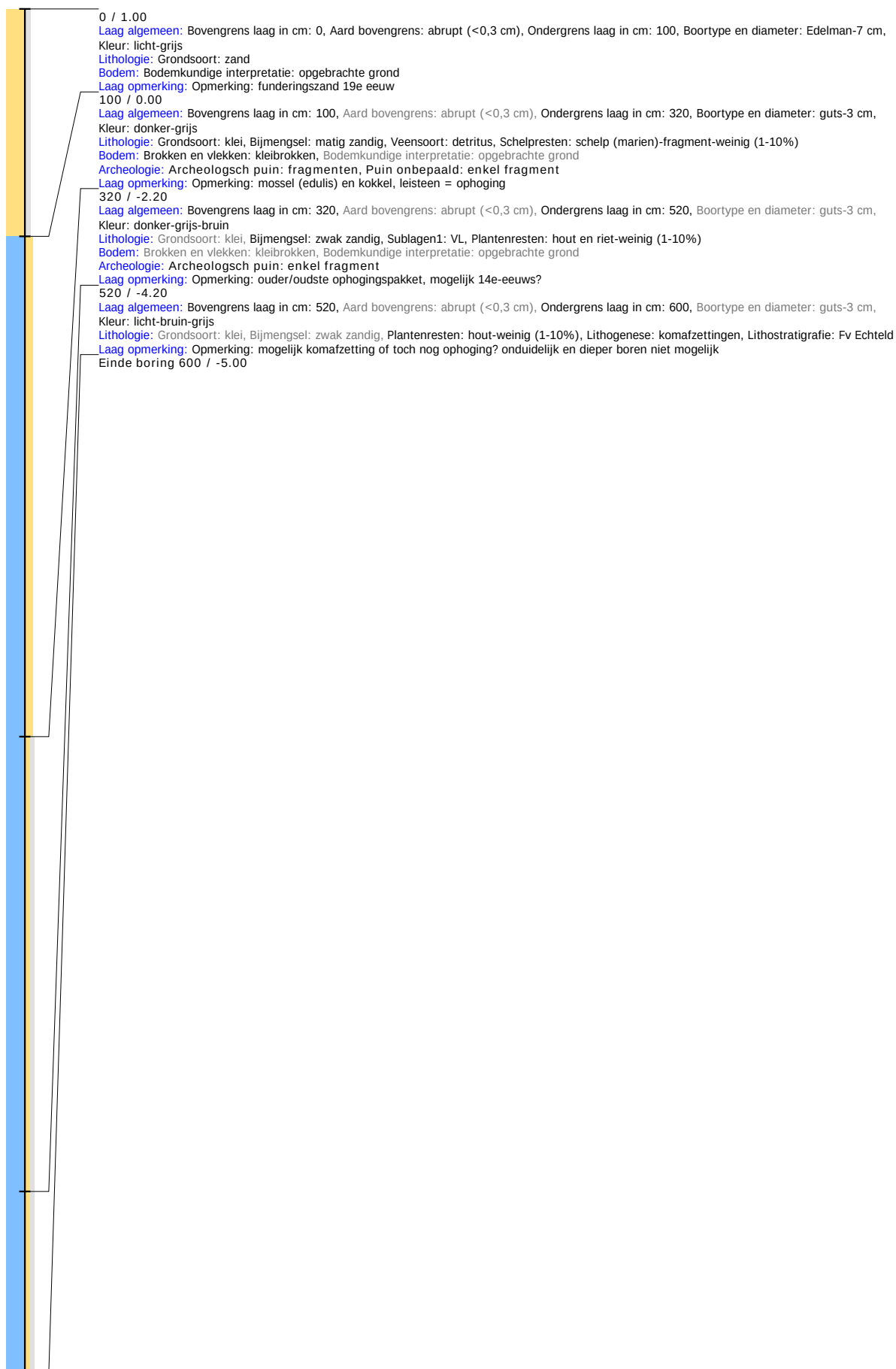
Boring: 2020-15_2

Kop algemeen: Projectcode: 2020-15, Boornummer: 2, Beschrijver(s): MCDORST, Datum: 11-11-2020, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 350
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.767, Y-coördinaat in meters: 425.387, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 0.88, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Meesterwerk Vastgoed BV, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed

Boring: 2020-15_3

Kop algemeen: Projectcode: 2020-15, Boornummer: 3, Beschrijver(s): MCDORST, Datum: 11-11-2020, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 600
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.765, Y-coördinaat in meters: 425.394, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 1, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Meesterwerk Vastgoed BV, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed

Boring: 2020-15_4

Kop algemeen: Projectcode: 2020-15, Boornummer: 4, Beschrijver(s): MCDORST, Datum: 11-11-2020, Doel boring: archeologie - verkenning, Einddiepte boring in cm: 500
Coördinaten: X-coördinaat in meters: 105.779, Y-coördinaat in meters: 425.381, Precisie coördinaat: 1 dm, Coördinaatsysteem / epsg: Rijksdriehoeksmeting (NL), Hoogte maaiveld in meters: 1.06, Precisie hoogte: 1 cm, Referentievlak hoogte: Normaal Amsterdams Peil, Bepalingsmethode maaiveldhoogte: AHN bestand
Plaats: Provincie: Zuid-Holland, Gemeente: Dordrecht, Opdrachtgever: Meesterwerk Vastgoed BV, Uitvoerder: Dordt gemeente vakteam erfgoed

